

СПРОБИ СЕПАРУВАННЯ ЗАКАРПАТТЯ ВІД СОБОРНОЇ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ РУСИНЬСЬКОГО РУХУ НА ЗАКАРПАТТІ (1989–2020 рр.)

У статті проаналізовано використання партійно-радянськими структурами в умовах розпаду СРСР етнічних, історико-культурних та економічних відмінностей Закарпаття для формування політичного русинства з метою втримання влади. Тільки незначна частина суспільства підтримувала дезінтеграційний рух русинства, а його ідейний фундамент був штучно сформований ззовні за визначального впливу Російської Федерації. Автор стверджує, що найвагомішим доказом відсутності підтримки сепаратистських ідей на Закарпатті стала поразка спровокованої Росією «Руской весни» у 2014 р.

Ключові слова: *соборність, сепаратизм, Україна, політичне русинство, Закарпаття, національна меншина, Російська Федерація.*

Протягом перших років перебудови зміни в Україні суттєво відставали від відповідних процесів у Москві. У той час, як на союзному рівні відбувалися перестановки в складі вищого керівництва, першим секретарем ЦК Компартії України аж до осені 1989 р. залишався В. Щербицький. Він та його команда докладали всіх зусиль для того, щоб зміни не досягли України [14, с. 9].

На середину 1990 р. в республіці відбулося різке загострення соціально-політичної ситуації, а особливо у великих промислових регіонах, Києві та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення став дефіцит багатьох товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, діяльність опозиційних політичних угруповань і недоліки в роботі влади [69].

16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій було проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у

зовнішніх зносінах. Серед інших засад суверенітету Верховна Рада України задекларувала також, що територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди [25, с. 5].

Складним викликом для чинної влади стала Революція на граніті в жовтні 1990 р. Одночасно втрачала довіру в суспільстві Компартія України. Загалом лави комуністів лише в 1990 р. полишило 220 тис. осіб (при тому, що вступило 38 тис. осіб) [35, с. 17]. На середину 1991 р. чисельність Компартії налічувала 2 732 408 осіб, скоротившись до рівня 1981 р. [40, с. 373].

Частина компартійної верхівки була готова до змін. Так, Л.Кравчук на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. після закінчення студентських голодувань зазначав: «Я хочу бути перед вами абсолютно щирим, як я це думаю... Якщо ми приймаємо рішення, щоб бути дійсно господарями на своїй землі, ми ці кроки зробимо, то я впевнений... ми в близькому часі в змозі нагодувати народ України..., причому досить пристойно...» [70].

Цей курс виявився зрозумілим далеко не всім із трьох мільйонів українських комуністів. Національні аспекти нової лінії ЦК не влаштовували парторганізації східних областей, що виявилось в посиленні сепаратизму, відродженні планів створення автономної Донецько-Криворізької республіки, суверенізації Криму та Новоросії. У західних областях, де більшість партійних організацій діяла з 1939 р. і виконувала роль політичного контролю, новий курс київського партійного керівництва також підривав основи їх життєдіяльності [41, с. 26].

Для збереження ситуації під контролем партійні структури почали поширювати в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до дезінтеграційних процесів у рамках України, а до того ж значною мірою самі ініціювали сепаратистські рухи. Прикладом безпосереднього відношення місцевих структур Компартії до залякування громадян загрозою розпаду країни є виступ секретаря Харківського обкому А. М'ялиця на зустрічі в грудні 1990 р. з партактивом м. Харкова, на якій він заявив: «І все-таки іде розмова..., щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т. д. і щоби були такі республіки» [27].

Напередодні всесоюзного референдуму в березні 1991 р. компартійні структури уже повним ходом використовували страх громадян перед можливим розпадом України. Згідно із «Зведеним планом роботи у зв'язку з підготовкою та проведенням в республіці референдуму з питань збереження Союзу РСР» комуністи мали роз'яснювати, що негативні наслідки плебісциту значили б для України загрозу її суверенітету, демократичного розвитку та територіальної цілісності, громадянського миру» [71].

Партійні комітети і місцеві органи влади не завжди давали належну і своєчасну оцінку сепаратистським ідеям та не запобігали розчленуванню республіки. До того ж, фіксувалися непоодинокі випадки, коли «члени партії виявляли національну обмеженість, політичну безпринципність, а нерідко з кар'єристських мотивів відкрито заgravали із сепаратистськими силами» [73].

Одночасно у зв'язку з початком розпаду СРСР у 1991 р. посилились голоси окремих політичних сил у сусідніх країнах з територіальними претензіями до України. А після прийняття «Акту проголошення незалежності України» 26 серпня 1991 р. прес-секретар Б.Єльцина заявив, що Росія залишає за собою право поставити не розв'язану, на думку її керівників, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність [52, с. 49].

Однак попри здобуття незалежності після 1 грудня 1991 р. бацили сепаратизму все-таки дали свої результати в ряді регіонів держави. Так, інспіровані ззовні дезінтеграційні процеси в УРСР на Закарпатті знайшли відображення в розгортанні політичного русинства [45, с. 3]. В регіоні зусиллями групи активістів було започатковано рух, що спрямовувався на прищеплення русинам окремої від українців ідентичності і обґрунтування вимог автономного статусу Закарпаття в Українській державі.

Початок дискусій з проблем русинів було покладено на конференції в місті Гонолулу на Гавайях 20 листопада 1988 р., на якій вчені порушили питання етногенезу та політичної історії лемків-русинів [47, с. 117]. Однак, закарпатська еміграція в США і Канаді у липні 1990 р. у м. Кейн і у жовтні 1990 р. в м. Торонто виступила проти політичного русинства на Закарпатті, засудила спроби штучного створення «русинського народу» й інспіраторів та спонсорів нового «карпаторусинства» в США і Канаді [53, с. 7]. На початку січня 1991 р. в м. Рахові було організовано конференцію «Гуцульська республіка та національно-визвольний рух на Закарпатті 1918–1919 рр.» Більшість її учасників заявили, що «русини — плоть від плоті, кров від крові українці...» [1, с. 52]. З ціллю антирусинської пропаганди націонал-демократи також широко використовували історичний приклад Карпатської України [29, с. 2].

Питання політичного русинства розглядалось на наукових конференціях і після здобуття Україною незалежності. Так, на протигагу русинським ідеологам у червні 1995 р. в Ужгороді відбулася міжнародна наукова конференція «Закарпаття в загальноукраїнському контексті ХХ ст.», яка «засудила намагання антиукраїнських сил, що групуються в окремих країнах, ізолювати Закарпаття від України, піддати ревізії історичний вибір закарпатців у 1944–1945 рр., штучно витворити тут якийсь новий народ і кодифікувати неіснуючу «русинську мову» [54, с. 153].

Лідерство в науковому обґрунтуванні теорії політичного русинства приписується канадському історичу П. Р. Магочію. На його думку, «русини є

етнічною групою зі всіма потрібними «об'єктивними» характеристиками: окремою мовою, історичними традиціями, територією, звичаями. На цій основі самостійна національність потенційно можлива» [45, с. 7].

Відзначимо, що ще під час I Світового конгресу русинів в 1991 р. в Межилаборцях П. Р. Магочій визнавав, що «відповідь... чи русини становлять окрему народність — за можливим винятком русинів Воєводини, негативна» [42, с. 6]. Дослідник погоджувався, що наукова правда не є на стороні русинського питання, а русини не мають літературної мови і своєї держави. Однак, він стверджував, що оцінка науки може змінитися, мова буде створена інтелігенцією, а державність в умовах регіоналізації Європи втрачає значення [42, с. 9].

У численних публіцистичних статтях початку 90-х рр. прихильники української орієнтації Закарпаття навіть не ставили під сумнів ідентичність русинів з українцями. Так, Ю. Балага вважав, що питання «українці чи русини — далеко не наукова проблема», а політичне питання, яке «у різні часи на всі лади роздували чужоземні загарбники» [2, с. 96].

Проблему русинства оцінювали також мовознавці. Зокрема, Ю. Шевельов у 1991 р. дав наступну оцінку автономістським проявам в Закарпатті: «...ідея русинства, як і самостійність «русинської» мови науково не обгрунтована, історично неспроможна і політично шкідлива» [76, с. 1].

Відомий науковець О. Майборода, аналізуючи історію регіону з позицій етнополітології, визнавав, що за «роки перебування Закарпаття у складі УРСР українська ідентичність русинів стала явно переважаючою», але, на його думку, минуло порівняно небагато часу, щоб «спільний український міф» незворотно закріпився в русинській самосвідомості [45, с. 9].

Певна роль в історичних дослідженнях відвилася вивченню термінів «русин», «русич», «русняк», «карпаторос». Зокрема, В. Буцевецький схильний вважати назву «русин» такою, що підтверджує «належність народу до своїх прадавніх коренів і держави — Київської Русі». З точки зору В. Довгея, самоназва «українці-русини» вийшла з ужитку в Україні історично, а на Закарпатті вона була штучно затримана колонізаторами [29].

Професор М.Тиводар вважав, що сімсотрічна політична ізолюваність Закарпаття не відірвала закарпатців від українсько-руської спільності та її українських національних державотворчих устремлень, що було підтверджено в 1848–1849, 1919, 1938–1939, 1944–1945 роках [66, с. 18].

Проукраїнські позиції зайняли вчені діаспори Ю. Бача, М. Мушинка (Словаччина), В. Маркус (США), а також дослідники лемківства М. Горбаль, П. Когутов, І. Красовський. Так, професор Новосадського університету Ю. Томаш визнає право русинства на культурну автономію, але в «складі національної культури, збагачуючи її в інтересах культури русинів і

українського народу» [17, с. 431]. На думку дослідника з Пряшівщини Ю. Бачі, політичне русинство є результатом втручання іноземних держав [4, с. 18]. Для іншого дослідника з Словаччини М. Мушинки «русини-українці — одна національність, яку не слід розбивати на дві протилежні групи» [56, с. 19–20].

Немає в українській науці єдиної думки щодо причин активізації русинського руху. Уже у численних публікаціях в національно-демократичній пресі в кінці 80-х — на початку 90-х рр. ХХ ст. побувала думка, що посилення сепаратистських тенденцій у краї було викликано спробою зберегти на Закарпатті диктатуру колоніальних структур, перетворити його в московсько-партноменклатурну резервацію, нейтралізувати Рух [1, с. 66–67].

На думку літературознавця О. Мишанича «бацिला русинізму» була захована в бажанні місцевого населення «вирватися із безвиході, самоутвердитися, зупинити екологічний і етнічний геноцид». Вчений вважає, що народний русинізм можна зрозуміти, він має своє глибоке коріння в народній свідомості, береже історичні традиції предків... але не має нічого спільного із русинізмом політичним [53, с. 7].

Сучасний дослідник О. Гаврош погоджується, що питання автономії Закарпаття і політичного русинства на початку 90-х рр. було нерозривно пов'язане обласною компартійно-радянською владою задля збереження владних позицій [11, с. 305–306]. М.Зан вважає, що в 1989–1991 рр. не було справжньої «активності мас», а народ тільки сприйняв ту лінію, яку вміло застосовувала партійно-номенклатурна еліта в протистоянні з новою демократичною, націонал-патріотичною силою [32, с. 161].

В. Довгей звинуватив у відновленні русинської течії Комітет Державної Безпеки СРСР (КДБ). Саме завдяки цій організації, на думку автора, в 1989–1990 рр. в Ужгороді були започатковані «русинські семінари» [30, с. 3]. Більше того, Ю. Балега висунув звинувачення ідейному лідеру русинства П. Магочі в підтримці з боку органів держбезпеки ще в доперестроєвий період [3, с. 89–90]. П. Магочі навіть звинувачували в тому, що він співпрацював з розвідкою комуністичної Чехословаччини [58, с. 17].

Представник закарпатських українців у діаспорі В.Маркусь серед причин політичної нестабільності в Закарпатській області, окрім впливу компартійних сил та КДБ виділив вплив русофільської православної церкви і рецидиви угрофільства серед греко-католиків регіону, а також відсутність внаслідок репресій радянської влади «здорової провідної верстви» [49, с. 110–111].

Дослідник етнополітичних процесів на Закарпатті О. Малець вважає, що рушіями провокацій русинського сепаратизму серед інших стали російськомовні переселенці, які з'явилися в регіоні за роки радянської влади і нащадки інтелегентів-русофілів, які прагнули після Другої світової війни приєднати Закарпаття до СРСР у складі РФСР [48, с. 15–17].

На думку М. Панчука русинське питання на початку 90-х рр. визначила специфіка і культурне нашарування інших національних спільнот в краї, незавершеність процесу консолідації української нації, ліквідація комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі, яка реанімувала проблему державних кордонів, а також надмірне утвердження українофільства як державної ідеології в краї. Дослідник обережно схилився до точки зору, що «русинський рух... постає ніби відповідно до жорстко контрольованого плану» і міг бути інспірований ззовні. Елементами цього плану він називав проведення міжнародних симпозіумів з проблеми русинства, появу публікацій з цього питання в іноземній пресі і майже одночасне утворення русинських товариств в Україні, Словаччині, Польщі, Чехії, Югославії та Угорщині [57, с. 330–331].

О. Майборода під час аналізу причин активізації русинства приділяв значну увагу економічним факторам і вважав, що аграрний характер області, переважання сировинних галузей на тлі економічної кризи сприяли формуванню уявлень про регіон як колоніальний додаток до української економіки [45, с.7].

Значно, що ще восени 1989 р. в Ужгороді для місцевої компартно-менклатури негласно організується серія «русинських» семінарів для вишколу ідеологів русинського сепаратизму [16, с. 312]. 17 лютого 1990 р. в Ужгороді відбувся установчий з'їзд русинів, який проголосив утворення «Товариства карпатських русинів» (згодом Общество подкарпатских Русинів (ОПР)). Окремі його члени розпочали агітацію за «відрубність закарпатоукраїнського населення від своїх східних братів, протиставляючи русинів українцям і росіянам» [2, с. 96].

У першому обнародованому документі «Звернення до населення Закарпатської області» вказувалось на окремішність русинського народу, який не є частиною жодного східнослов'янського етносу [32, с. 147]. Підтвердженням того, що Товариство карпатських русинів було створено за підтримки влади є й те, що, на відміну від інших українських організацій, воно було зареєстроване блискавично – 20 лютого 1990 р [58, с. 18].

Для керівництва та регулювання подіями, які розгорталися навколо проблем русинства, було утворено штаб на чолі з одним із керівників обласної ради. До його складу входили представники місцевої влади і викладачі Ужгородського університету. Активну участь у розробці наукового обґрунтування автономії на Закарпатті здійснював філіал одного з Київських інститутів [6, с. 17].

Ідеологи русинства, які користувалися підтримкою Закарпатської обласної влади, розгорнули свою пропаганду на сторінках обласних газет «Новини Закарпаття» і «Молодь Закарпаття» [3, с. 88–89]. Партійні засоби масової інформації не могли приховати прагнення партноменклатури зупинити

розвиток національної самосвідомості закарпатських українців, роздмухувати напруження і ворожнечу між Закарпаттям та Галичиною [1, с. 640].

Комуністи залякували жителів краю тим, що українські націонал-демократичні організації виступають за сепарування західноукраїнських земель. На пленумі обкому Компартії України 12 травня 1990 р. перший секретар обкому М.Волощук зазначав: «Активісти Руху і УГС виношують ідеї створення так званої Галицької республіки. Ці ідеї вони намагаються правдами і неправдами нав'язати населенню Закарпаття» [22].

Частина закарпатців стикнулася з ситуацією, яку яскраво описав житель с. Велика Бака Берегівського району І.Бабинець: «У свої 37 років я дізнався, що я не українець. Не від свого діда, якому буде 90 років, не від бабці, не від батька-матері, не від своїх стрийків, які в 1939 р. захищали Карпатську Україну, а від секретаря обкому КПУ Федиковича» [1, с. 640].

31 липня 1991 р. «Закарпатська правда» опублікувала заяву «До суверенної України — чесним шляхом», яку підписали голова облради, обкому, представники профспілок, комсомолу та ряду громадських організацій. У ній було розцінено дії десанту націонал-демократичних організацій з Львівської області в краї з нагоди святкування річниці Декларації про державний суверенітет як такі, що своїми діями «сприяють посиленню в нашому краї сепаратистських настроїв, що проявляється у вимогах якогось особливого статусу Закарпаття у складі України» [28]. Версія про спроби комуністів перекласти вину за розпалювання політичного русинства на новітні українські політичні організації підтверджується ще й тим, що ця стаття була розіслана в обкоми партії для ведення пропагандистсько-агітаційної роботи [26].

Політичне русинство мало також своїх прихильників у колах старої карпаторусинської еміграції США та Канади і її духівництва, які в силу політичної інерції не могли сприйняти незалежності України й визначити місце Закарпаття в українському державотворенні [65, с. 72]. Відзначмо, що виникають русинські товариства у решті заселених українцями країнах: Русинська Оброда в м. Межилаборцях (Словаччина, березень 1990 р.); Товаришення лемків у м. Легніці (Польща, квітень 1990 р.); Об'єднання приятелів Подкарпатської Русі в м. Празі (жовтень 1990 р.); Руска Матка у Воеводині (грудень 1990 р.); Русинська організація Угорщини в Будапешті (березень 1991 р.) [57, с. 331].

Русинські товариства спільно з Карпаторусинським науковим центром у США утворили Світовий конгрес Русинів і проводять світові конгреси. Американські і канадські русини допомагали фінансами в організації культурних акцій, наукових конференцій, у виданні русинських книжок і журналів, проведенні перепису русинів в Україні в 2001 р.

Після прийняття ВР України Декларації незалежності УРСР активізується агітація за політичне русинство. 29 вересня 1990 р. на засіданні правління

Товариства прийнято програмовий документ: «Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатської області статусу автономної республіки». Зміст декларації зводився до того, що голосливо заперечувалася правильність і законність законодавчих актів ВР СРСР і УРСР 1945—1946 рр. про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і єдино законним і чинним визнавалось утворення 8 жовтня 1938 р. автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини [53, с. 7].

З вуст обласного керівництва звучали заяви про те, що високі посади в краї повинні належати виключно закарпатцям. Одночасно серед закарпатців за сприяння обкому КПУ поширювалася ідея створення вільної економічної зони. Так, під час проведення II етапу XXII обласної партійної конференції 2 лютого 1991 р. комуністи вирішили, що при переході на ринкову економіку в умовах області перевагу слід віддати створенню зони спільного підприємництва, яка мала б перетворитися у вільну економічну зону [21].

З ініціативи М. Волощука була створена комісія для вивчення правомірності поставлених питань про русинство й автономістські настрої. До складу утвореної структури, попри запевнення М. Волощука в нейтральності регіональної партійної організації, не було включено жодного представника українських національно-демократичних організацій [5, с. 2], яка однак прирівняла термін «русин» і «українець».

Є докази і безпосереднього відношення КППРС до активізації політичної складової цього руху. Так, на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. М. Волощук на доказ певних успіхів комуністів краю в боротьбі з націонал-демократичними організаціями зазначив: «А русинів ми створили, спеціальне товариство в протівовес всім організаціям, щоб досягнення Закарпаття, традиції минулого, без політичної окраски абсолютно це товариство». Ми свідомо зазначили про належність КППРС до русинського руху, а не зокрема Компартії України, оскільки у виступі М. Волощук наголосив про свої попередні консультації з ЦК КППРС [72].

Свідченням зв'язків ОНР з КДБ стало визнання заступника голови товариства П. Годьмаша, що він зумів весною 1991 р. передати листа з вимогами русинів відродити автономію в складі УРСР особисто т. Дзасохову, який був членом Політбюро і секретарем ЦК КППРС, а також курував зовнішню розвідку, КДБ і МЗС [16, с. 320—321]. І. Поп також визнає, що на початку 1991 р. в Москві відбувалися перемовини між представниками русинів і головою Ради Національностей Верховної Ради СРСР, які не завершилися через путч у серпні 1991 р. [60, с. 64].

Проте для більшості комуністів області залишалася незрозумілою позиція партійного керівництва Закарпаття щодо русинства. Так, учитель Новодавидковської середньої школи Мукачівського району І. Качур на 2 етапі

XXII конференції Закарпатської обласної партійної організації 2 лютого 1991 р. відверто запитував: «Чесно кажучи, де в їх концепціях істина, а де карпатські русини блукають, я зрозуміти не можу і сам» [23, арк. 51].

Натомість М.Волощук на партконференції засудив появу Декларації національно-культурних товариств про повернення області статусу автономної республіки і визнав, що «це небезпечний крок, який в умовах сьогодення може дестабілізувати політичну ситуацію». Але одночасно функціонер вважав, що проблема автономії краю «заслужує вивчення і того, щоб навколо неї велися компетентні, наукові, врівноважені дискусії» [23, арк. 19].

Як підсумок партконференції, були прийняті «Основні напрямки діяльності обласної партійної організації по виконанню рішень XXVIII з'їзду КПРС і XXVIII з'їзду Компартії України», де комуністи зазначили, що економічний, соціальний розвиток регіону можливий «тільки при територіальній невідимості Закарпаття як невід'ємної частини вільної суверенної Радянської України в складі оновленого Союзу» [23, арк. 134].

Отже, комуністи офіційно заперечували будь-яку причетність до автономістських заяв русинів, заявляли про територіальну невідимість Закарпаття як невід'ємної частини України, але не відмовилися від проведення діалогу щодо автономного статусу краю [22].

Невдалий серпневий переворот 1991 р. ДКНС заставив обласну владу активніше поширювати ідеї закарпатської автономії. 16 вересня 1991 р. політичні русини проводять прес-конференцію, а 17 вересня ініціюють мітинги в Ужгороді та Мукачеві з вимогами автономії [11, с. 309].

З одного боку, до сесії обласної ради була надіслана заява демократичних сил Хустщини. Тут вказувалось на недоцільність питання автономії області, а в даній політичній ситуації його провокаційність. Натомість сесія Мукачівської міської ради 27 серпня 1991 р. і VI сесія Мукачівської районної ради від 29 серпня 1991 р. вирішили просити Закарпатську обласну раду прийняти рішення про проголошення області «Закарпатським автономним краєм України», і з цього приводу провести обласний референдум [32, с. 155].

Позачергова сесія обласної ради, яка розпочала роботу 27 вересня 1991 р., засудила державний переворот 19–21 серпня 1991 р. і підтримала державну незалежність України. А в заяві обласної ради «Тільки в складі незалежної Української держави!» депутати виступали за територіальну недоторканність і засуджували твердження окремих активістів громадських формувань, зарубіжних періодичних видань щодо сумніву в акті возз'єднання Закарпаття із Україною. Втім, одночасно з цими заявами була підготовлена відозва до Президії Верховної Ради України щодо включення в порядок денний сесії ВРУ питання «Про створення в Закарпатській області зони вільного підприємництва» [32, с. 154].

Група націонал-демократів розпочинає голодування під стінами облради з вимогою відставки М. Волощука та зняття з порядку денного питання про автономію. До них приєднуються й деякі депутати облради. У ніч з 28 на 29 вересня 1991 р. міліція пробує розігнати наметове містечко і б'є голодуючих. Громадська думка схиляється в бік підтримки пікетувальників, а студенти місцевого університету оголошують страйк. У підсумку 1 жовтня 1991 р. найбільш одіозні обласні керівники подали у відставку (М. Волощук, Ю. Воробець), а наступного дня сесія перервала свою роботу і голодування було припинено [11, с. 310].

31 жовтня 1991 р. Закарпатська облрада вирішила провести в області місцевий референдум з питання надання області статусу автономної території. У тексті бюлетеня значилося: «Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало статус автономної території як суб'єкта в складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?».

У відповідь на такі дії Президія ВР України в постанові від 6 листопада 1991 р. звернула увагу Закарпатської облради на порушення Конституції УРСР і Закону Української УРСР «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» і скасувала рішення про проведення референдуму [10, с. 85]. Завдяки втручання Л. Кравчука референдум про автономний статус Закарпаття було замінено референдумом про надання області статусу особливої самоврядної адміністративної території [3, с. 92]. 1 грудня 1991 р. 78% виборців на обласному референдумі сказали «так» самоврядній адміністративній території. Такий результат значною мірою був викликаний активною пропагандою в обласних ЗМІ, а також привабливими гаслами референдуму [30, с. 3].

Із набуттям Україною незалежності, українське суспільство пройшло через тривалий і глибокий трансформаційний процес. Протягом дуже короткого часу широкі маси почали пов'язувати усе «українське» не з свободою, а з владою. У цьому було і дещо позитивне: влада завжди усвідомлюється, навіть якщо її не поважають. Але очевиднішим був негативний бік: економічна криза, зубожіння, деградація науки і медицини і скорочення чисельності населення — усе це почало пов'язуватися з Україною й українськістю [18, с. 269].

Еліті не вдалося в короткі строки створити ефективну модель влади, а реформи в економіці проводилися повільно і непослідовно. Це призвело до хаосу і корупції у владних коридорах та глибокої кризи в економіці. Одночасно з політичною та економічною кризою існувала криза ідентичності. У цьому аспекті, за визначенням О. Гнатюк, з усіх країн колишнього Радянського Союзу у найгірше становище потрапила тільки Білорусь [15, с. 94]. Не сприяло єдності країни відсутність загальнонаціонального консенсусу з ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики — як з приводу відносин власності, так і з

приводу вектора інтеграції. Так, значна частина населення східних областей вимагала інтеграції в СНД і, відповідно, прозорості кордонів з Росією. Західні області були зацікавлені в послабленні режиму західного кордону [39, с. 280].

Різке падіння життєвого рівня спровокувало в населення південно-східних регіонів країни ностальгію за радянським минулим і погіршення ставлення до незалежності. Певну роль у цих подіях зіграв зовнішньополітичний фактор, особливо вплив окремих політиків Росії, які намагалися відродити російську імперію [52, с. 245–246].

Українські політичні й мовні кордони були спірними з Росією, а більшість росіян у Російській федерації все ще важко сприймали українців як окрему етнічну групу [36, с. 50, 63]. Роками тривали переговори про укладення рамкового договору, який мав враховувати факт розпаду СРСР і перетворення України й Росії на незалежні держави. Каменем спотикання був пункт про взаємне визнання існуючих між двома країнами державних кордонів [38, с. 14].

Не могла не торкнутися соціально-економічна і політична криза початку 90-х рр. ХХ ст. і багатонаціонального Закарпаття. 6 березня 1992 р. Закарпатська облрада прийняла рішення просити Верховну Раду України прийняти розроблений закон про спеціальну адміністративну територію Закарпаття та просити Президента узаконити своїм указом національність русин [3, с. 93]. В проекті закону, зокрема в ст. 4 «Адміністративно-територіальний устрій» вказувалось, що в місцях компактного проживання національних груп за волевиявленням громадян можуть бути утворені відповідні національні адміністративно-територіальні одиниці [7, с. 183].

Одночасно рішенням «Про зміни в адміністративно-територіальному устрої області» вказувалось, що відповідно до результатів референдуму в Берегівському районі буде надіслане звернення до парламенту України щодо переведення району в Берегівський угорський автономний округ з центром у м. Берегове в складі Закарпатської області та передбачення в Конституції України такої адміністративно-територіальної одиниці як національний автономний округ [7, с. 183]. Крім того, 25 квітня 1992 р. сесія Берегівської райради схвалила проект закону «Про угорський автономний округ». Документи були направлені у всі державні інституції, але залишилися без відповіді. Помітною була лише незначна активізація Служби безпеки України [67, с. 27]. Проте наприкінці 1992 р. сесія облради відхилила питання автономного округу як таке, що недостатньо підготовлене [33, с. 230–233].

Одночасно розроблений Комісією з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин Верховної Ради України проект закону «Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття» так і залишився проектом. Він включав моменти не лише адміністративної автономії, а й політичної [64, с. 2].

22 червня 1992 р. на сесії Закарпатської обласної ради була прийнята постанова «Про реалізацію права громадян на вільний вибір та відновлення національності», яка рекомендувала до 1 січня 1993 р. органам статистики надати уточнену національну структуру населення області. Була розроблена анкета, де бажаючі відновити національність мали тільки вписати відповідні дані [7, с. 186]. Однак на кінець 1993 р. про себе заявили як русини 55 осіб, на кінець 1994 р. — 96 осіб [57, с. 323]. Такий низький результат лідери русинського руху пояснювали катастрофічним погіршенням рівня життя, а також складністю для русинів з сільської місцевості подати письмову заяву. Крім того, русинські лідери визнавали низькі результати роботи своїх інституцій стосовно інформування громадян про відновлення національності [46, с. 9].

У зв'язку з активізацією русинства 7 жовтня 1996 р. Державний комітет України у справах національностей та міграції підготував спеціальну директиву «План заходів щодо розв'язання проблем українців-русинів». З точки зору русинських лідерів, цей документ був спрямований на остаточну асиміляцію русинів як таких [75, с. 63]. Зокрема, перед Міністерством закордонних справ, Міністерством юстиції та НАН України ставилось завдання своїми засобами впливу чітко «окреслити і задекларувати безперспективність ідей відокремлення чи автономізації Закарпаття на будь-якій основі — культурній, етнічній, адміністративно-територіальній тощо». До того ж, українським громадам Східної Словаччини, Угорщини, Румунії, Югославії, Польщі планувалось надавати різноманітну підтримку [1, с. 684].

Міністерство культури і мистецтв, Міністерство освіти України, Закарпатська обласна держадміністрація повинні були здійснити систему заходів, спрямовану на зміцнення позицій українськості Закарпаття (мова, культура, добір кадрів та ін.), інтеграції його населення в соціально-політичний та духовно-культурний простір України.

Закарпатська облдержадміністрація мала запобігти проведенню локальних референдумів з метою виявлення «самоідентифікації» українців Закарпаття (русини чи українці). Одночасно директива передбачала створення постійної міжвідомчої групи з координації вивчення проблем русинства та внесення уточнення до створюваних проектів Переліків національностей і мов. Планувалось здійснити наукові розробки з наступним широким висвітленням етнічних, лінгвістичних, культурологічних та політичних аспектів історії українців-русинів Закарпаття як складової частини історії українського етносу.

Міністерство інформації України та Державний комітет телебачення і радіомовлення отримав завдання розширити подачу в ЗМІ матеріалів про Закарпаття, акцентуючи на тому, що цей регіон є споконвічною українською землею, а місцеві українці — невід'ємною складовою частиною української нації. На Генеральну прокуратуру, МВС України та облдержадміністрацію

було покладено обов'язки здійснювати попереджувально-роз'яснювальну роботу з лідерами та активістами політичного русинства, спрямовану «на запобігання розширенню його впливу та недопущення створення політичних структур з чітко вираженою сепаратистською спрямованістю» [1, с. 684–685].

Загалом, перемога на президентських виборах у 1994 р. Л. Кучми стабілізувала ситуацію в країні. Сформований за два президентські терміни авторитарний режим зумів налагодити відносини з Росією і побудувати чітку вертикаль влади в країні. Завдяки зусиллям української влади в 1994–1997 рр. вдалося повернути в правове поле України Кримську автономію, україно-румунські відносини вказували на поступову відмову владних структур Румунії від відкритих експансіоністських намірів щодо українських земель.

Остаточна права національних меншин в Україні були визначені «Законом про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. У підсумку згідно із західними дослідженнями міжнаціональна відчуженість в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. була нижчою, яку Болгарії, Чехії та Словаччині, а також у ряді західноєвропейських країн [55, с. 148].

Л. Кучма відсунув мовні питання на другий план і в офіційному дискурсі, і в практичних політичних рішеннях, натомість зосередився на політичних та економічних реформах, почасти спрямованих на зміцнення його особистої влади [37, с. 18]. У свою чергу поступове економічне піднесення, яке розпочалося з 2000 р., зробило більш привабливою українську незалежність, а жорсткий контроль президентської адміністрації на всі ділянки суспільно-політичного життя країни унеможлилював дезінтеграційні процеси.

Проте стабілізація в країні була досягнута значною мірою завдяки заморожуванню існуючих відмінностей у регіонах і гальмуванню українізаційних процесів на догоду Росії. У свою чергу, президентські вибори 2004 р. актуалізували сепаратистські тенденції в країні за активної підтримки Росії. Відзначмо, що уже на етапі реєстрації в ЦВК кандидатів на пост Президента України в 2004 р. в передвиборчій програмі В. Януковича було закладено підставу для маніпулювання в майбутньому тезою про розкол України. Зокрема, в його програмі було згадано про «західних» та «східних», «щирих» та «штучних» українців [74, арк. 108].

Помаранчева революція, яка вибухнула в результаті виборчих фальсифікацій і зловживання влади у 2004 р, сформувала єдність громадян України незалежно від їх етнічних, релігійних чи інших відмінностей на засадах демократії і дотримання прав і свобод людини. Проте руйнація системи влади Л.Кучми і курс на демократизацію України знову уможливив дезінтеграційні процеси.

Відзначмо, що після Помаранчевої революції русинські сепаратисти уже мали достатню кількість праць, які обґрунтовували окремішність русинства

як нації. Вони навіть поширювали інформацію, що Закарпаття ніколи не входило до державних утворень на схід від Карпат. Так, І. Поп стверджував, що Підкарпатська Русь не могла бути складовою частиною Київської Русі «через карпатські хребти і їх непрохідні в той час ліси» [60, с. 34]. Русиніст дав нове визначення національної ідентичності русинів, відмінності їх менталітету від менталітету росіян, білорусів і українців, їх відмінного від українців історичного розвитку як центральноєвропейського народу [61, с. 299].

Задля підтвердження претензій русинів І. Поп активно використовує історичний період 1938—1944 рр. Він визнає існування карпатоукраїнської течії на Закарпатті, але тісно пов'язує її з німецьким фашизмом. Оцінюючи події 1944—1946 рр., дослідник вважає, що поняття «возз'єднання» було штучним, бо Подкарпатська Русь ніколи в своїй тисячолітній історії не була в жодному з'єднанні, ні територіально, ні політично ні з Київською Руссю, ні з Україною, ні з Росією. Етнонім «українці», на його думку, в 1944 рр. в краї визнавало своїм зовсім незначна кількість осіб [1, с. 55].

В свою чергу, П. Р. Магочій в своїй праці «Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів» вчений також стверджує, що Карпатська Русь ніколи і ніде не була під гегемонією Київської Русі чи якогось іншого східнослов'янського політичного утворення [44, с. 37].

Захисники русинства І. Гранчак, М. Макара, І. Мигович дотримувалися позиції оцінки русинізму як течії суспільного життя Закарпаття, що не вносила «іззовні ворожими силами, а є наслідком внутрішніх етносоціальних процесів» [19, с. 50]. В 1994 р. М. Макара і І. Мигович запропонували визнати, що «русини-українські, словацькі, польські, югославські — є галузками єдиного слов'янського народу», а процес кристалізації української національної свідомості в Закарпатті не завершився [47, с. 119]. В загальному, автори зійшлися на думці про потребу вироблення для русинів правового статусу як субетносу українського народу, а також запропонували втілити в життя результати обласного референдуму 1991 р. [47, с. 126—127]. Мотивацію позиції І. Миговича в русинському питанні видавала його «давня проруська політична орієнтація» про те, що разом з Росією Україні буде легше розв'язати оборонно-стратегічні, економічні, торгово-фінансові, валютні й інші проблеми [50, с. 696].

У книзі «Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України» на доказ існування русинства як окремої нації П. Гольдмаш та І. Туряниця називали: а) існування князівства південнокарпатських русинів; б) участь русинів у роки Першої світової війни у створеному в США «Союзі поневолених народів Європи» і закон угорського парламенту 1918 р. «Про автономію русинської нації, проживаючої в Угорщині»; в) статті Сен-Жерменського мирного договору, згідно з якими Чехословаччина зобов'язувалась надати русинам статус автономії; в) існування автономної Підкарпатської Русі та

Карпатської України в 1938–1939 рр.; г) утворення у 1944 р. Закарпатської України, суверенітет якої визнав СРСР і Чехословаччина; д) договір між СРСР і Чехословаччиною «Про Закарпатську Україну» від 29 червня 1945 р. не відповідає нормам міжнародного права [9, с. 4–14].

Для русинського лідера Д. Сидора русини Закарпаття є місіонерами, які, незважаючи на опір Києва, пропагували християнство. Але його невдалі спроби виглядати об'єктивним істориком погано узгоджуються з власним закликком: «Слава Русі-Україні і Матері її Карпатській Русі! А Москві бути Третім Римом, якщо тільки вона відновить свою національну пам'ять і спробує знайти втрачену духовно-історичну ланку — Карпатську Русь і живих свідків давньої нероздільної руськості русинів Закарпаття» [63, с. 107].

Прихильники русинства відстоюють думку про існування русинської літератури, до якої вони відносять художні твори письменників, незалежно від того, якою мовою вони написані — латинською, русинською, німецькою і т. д. [68, с. 32–33]. У 1992 р. учасники Першого конгресу русинської мови вирішили створити чотири варіанти літературної мови окремо для русинів Польщі, Словаччини, України і колишньої Югославії [44, с. 113]. Спробою кодифікації підкарпаторусинської мови стала робота колективу авторів (І. Керч і інші) «Материнський язик. Писемнице русинського язика» (2000) [60, с. 409]. Але існування проблем у кодифікації русинської мови засвідчили пізніші конгреси.

Невизначеність статусу русинської мови фактично визнавали і самі русинські лідери. Так, один з них І. Петровцій закликав в 1999 р. в часописі «Русинська бесіда»: «А пишучі русини най кождий пише по своєму, кождий — тко як може» [61, с. 1]. Натомість П. Р. Магочій визнає, що діалектна диференціація є однією з причин відсутності єдності між кодифікаторами мови Закарпаття. Крім того, він зазначає, що русини не мають загальної граматичної термінології [43, с. 27].

25–27 вересня 2005 р. в Ужгороді відбулася конференція «Карпатська Русь — духовність і культура», організована Міжнародним Карпатським Інститутом, Міжнародною Кирило-Мефодіївською слов'янською академією й Асоціацією русинських організацій «Соймом Підкарпатських Русинів». Головним організатором цих подій був голова асоціації Д. Сидор із залученням ресурсу Російської православної церкви Московського патріархату [1, с. 707].

У листопаді 2005 р. у Верховній Раді України був зареєстрований підготовлений народними депутатами І. Миговичем, Г. Крючковим, М. Шульгою проект постанови «Про русинів в Україні». У ньому передбачалося виділяти осіб, які ідентифікують себе русинами, в окрему національну групу громадян України. Натомість уряд, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування мали б розробити і здійснити систему заходів, спрямованих на задоволення етнокультурних і соціальних потреб русинів [51, с. 293].

Більше того, Закарпатська обласна рада на сесії 7 березня 2007 р. ухвалила рішення визнати русинів корінною національністю Закарпаття. Своїм прапором нова національність обрала триколон: синя, біла і червона смуги. Крім того, обласна адміністрація при фінансуванні потреб національних меншин області мала враховувати потреби русинів [1, с. 709].

Натомість, у кінці 2007 р. Союз Підкарпатських Русинів розповсюдив декларацію, в якій вимагав створення «самоврядної адміністративно-національної території під міжнародним контролем» [31, с. 48]. А вже 25 лютого 2008 р. в м. Москві відбулася прес-конференція о. Д. Сидора. На ній останній заявив, що після розпаду СРСР Підкарпатська Русь автоматично повинна була отримати самостійність, так як договір з Чехословаччиною про входження Підкарпатської Русі до складу УРСР підписував СРСР, а не УРСР. Д. Сидор стверджував, що по відношенню до русинів Київ здійснює етноцид, і попросив визнати край самоврядною територією під контролем Росії і ЄС. Крім того, священник заявив, що для боротьби за збереження власної ідентичності Союзом був введений документ, який підтверджував громадянство Підкарпатської Русі – легітимация, і він видавався кожному бажуючому русину [1, с. 711].

У черговій активізації русинського руху значну роль відіграли російські політичні сили. У грудні 2007 р. в московській бібліотеці «Російське закордоння» пройшов перший семінар «Підкарпатські русини і Росія» за участі російських академічних установ [60]. Відзначимо, що тогочасний голова СБУ В. Наливайченко відкрито заявив, що фінансування русинських організацій має російське походження [1, с. 711].

СБУ у зв'язку з активізацією русинських організацій офіційно попередила про відповідальність перед законом лідера Союзу о. Д. Сидора. Прес-секретар спецслужби М. Остапенко повідомила, що його заяви ставлять під сумнів належність Закарпатської області до України, і за такі дії передбачена кримінальна відповідальність [8].

25 жовтня 2008 р. в м. Мукачево був проведений II європейський конгрес підкарпатських русинів. На ньому було проголошено республіку Підкарпатську Русь «в статусі від 22.11.1938 р.». Делегати зібрання підписали «Акт правозглашення воссоздания русинської государственности», згідно з яким Закарпаття – спеціальна самокерована територія і суб'єкт міжнародного права у складі України. Було також обрано «государственную исполнительную власть» з 50 осіб. Учасники конгресу звернулися до облради з проханням до 1 грудня 2008 р. оголосити територію Закарпаття автономною республікою і перейменувати її в «Подкарпатську Русь». У засіданні конгресу взяло участь 109 членів місцевих русинських організацій і двоє делегатів з Чехії. Підтримати русинів приїхало 200 осіб з

Одеси і Донецька під прапорами проросійської політичної партії «Родина». Русини прийняли також рішення вимагати оголошення Карпат демілітаризованою зоною і виступили на захист телетрансляції російських телеканалів. Такі заяви о.Сидора і його соратників яскраво свідчили про російську заангажованість акції [1, с. 716–717].

Складовою підтримки русинських сепаратистів Росією стало проведення в грудні 2008 р. в м. Ростові-на-Дону конференції на тему «Геноцид і культурний етноцид русинів Карпатської Русі (кінець XIX – початок XXI ст.)». Підтримка русинам, в тому числі фінансова, з боку Росії здійснювалася через урядовий фонд «Російський світ». Його виконавчий директор В. Ніконов, навесні 2008 р. особисто побував на Закарпатті і детально вивчив ситуацію з просування проекту о. Сидора [34, с. 5].

Більше того, 14 січня 2009 р. обласною радою було прийнято рішення про фінансування за рахунок обласного бюджету газети «Підкарпатський русин», яка займала відверту антидержавну позицію. Це рішення було опротестовано прокуратурою області, однак 27 лютого 2009 р. більшістю голосів депутатів облради протест було відхилено [58, с. 34].

А після приходу до влади на початку 2010 р. на посаду Президента України В.Януковича владна політика перестала протидіяти російській політиці розколювання країни. Однак Революція гідності і початок російсько-української війни в 2014 р. засвідчила ілюзорність всіх надій російських спецслужб на дестабілізацію силами сепаратистів суспільно-політичної ситуації на Закарпатті.

Оприлюднення у 2016 р. після зламу електронної скриньки одного з ідеологів війни з Росією В. Суркова документа під назвою «План із забезпечення федерального статусу Закарпаття» засвідчило, що Москва планує перетворити мирний регіон у місце міжнародного конфлікту, адже область має кордон із чотирма країнами Євросоюзу. Згідно з планами московських політтехнологів на Закарпатті планувалося за допомогою реваншистських політичних сил Угорщини і Румунії утворити «русинсько-угорську» автономію через збройне захоплення влади. Для цього російські спецслужби передбачали поширення інформації про геноцид русинів, угорців та інших національних меншин; попередження представників влади, спецслужб, політичних і ділових кіл Закарпаття про застосування до них жорстких санкцій з боку Угорщини, Румунії, Словаччини у випадку спротиву процесу автономізації; організації акцій залякування таких осіб. Після цього мали бути захоплені головні адмінбудівлі в містах Ужгород, Мукачево, Хуст та створено Тимчасовий уряд русинсько-угорської автономії [12].

У 2014 р. русинський сепаратист, так зв. прем'єр-міністр П. Гецько, звертався до В. Путіна з проханням провести миротворчу операцію і був

оголошений у міжнародний розшук. Він живе в Російській Федерації, час від часу коментуючи українські події для російських ЗМІ [20]. Крім того, російські ЗМІ писали про репресії щодо русинських активістів, а також про те, що русини звернулися до парламенту Чехії, Словаччини, Угорщини та європейських інституцій, щоб вони домоглися від Києва визнання автономного статусу Закарпаття. У 2017 р. про фінансування Росією проекту «Закарпатський край», що пропагує ідеологію «русинства», заявив голова СБУ В. Грицак [62].

Однак мешканці області не піддалися на інтриги російських спецслужб і Росії вдалося через своїх агентів впливу лише погіршити офіційні стосунки України з Угорщиною. Крім того, росіяни організували на Закарпатті дрібні провокації на кшталт встановлення у червні 2017 р. «прикордонних знаків» навколо трьох сіл Берегівського і Виноградівського районів із написами угорською мовою та підпалу-підриву в лютому 2018 р. поляками із проросійської організації «Фаланга» та придністровцем приміщення Закарпатського товариства угорської культури (КМКС) [13].

Отже, процеси українського національно-державного відродження в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. на Закарпатті зіштовхнулися з опором консервативних партійно-радянських еліт. Компартійні лідери краю задля утримання влади і створення протизваги українському національному відродженню за підтримки керівництва СРСР і спецслужб стимулювали процеси виникнення на базі етнографічних особливостей місцевого населення політичного русинства. Суспільно-політична ситуація в регіоні ускладнювалася етнічним різноманіттям краю й активізацією радикальних громадсько-політичних організацій національних меншин краю.

Опираючись на підтримку місцевих органів влади і допомогу ззовні, політичні русини і радикальні громадсько-політичні організації національних меншин краю розгорнули боротьбу за досягнення автономного статусу для Закарпаття й утворення угорського автономного округу. Задля досягнення цієї цілі їм вдалося заручитися підтримкою більшості населення краю під час всеукраїнського грудневого референдуму.

На початку 90-х рр. XX ст. автономістські ідеї підживлювалися соціально-економічною кризою в країні через пострадянські трансформаційні процеси. Ініційований партійно-радянськими структурами політичний сепаратизм на початку 90-х рр. XX ст. отримував підтримку також зі сторони окремих шовіністичних політиків сусідніх держав.

Політичне русинство маргіналізується після стабілізації суспільно-політичного життя в період правління Л. Кучми. Відновлення дезінтеграційних процесів відбулося після Помаранчевої революції і було зініційовано російською владною верхівкою задля дезінтеграції України і поглинення її частини Російською Федерацією.

Після Помаранчевої революції вплив на русинство був значною мірою монополізований державними чинниками Російської Федерації і використовувався для дезінтеграції України. Однак штучність і інспірованість ззовні дезінтеграційних рухів на Закарпатті засвідчила проукраїнська позиція населення області після початку російсько-української війни у 2014 р.

Література:

1. Адамович С. В. *Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України*. Івано-Франківськ, 2009. 884 с.
2. Балєга Ю. Русинство: ідеологи і покровителі. *Дзвін*. 1991. № 5. С. 95–102.
3. Балєга Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки. *Дзвін*. 1993. № 1. С. 88–96.
4. Бача Ю. Русини – своєрідність проблеми і спекуляція нею. *Республіканець*. 1992. № 3. С. 18.
5. Бєдь В. «На коліна нас вже не поставити». *За вільну Україну*. Львів, 1991. 15 лютого. С. 2.
6. Болдижар М. Про «закарпатський сепаратизм», «політичне русинство» та їх основателів. *Руснацький світ*. Т. 3. Ужгород: В-во В. Падяка, 2003. С. 14–23.
7. Вєгеш М. М., Зан М. П. Етнополітична реальність Закарпаття (1991–2001 рр.). *Політологічний вісник*. Вип. 14. К.: Знання України, 2003. С. 182–204.
8. *Вечерние вести*, К., 2008, 4 марта. С. 2.
9. *Від Автономної Підкарпатської Руси до Суверенної Закарпатської України* (1996) / І. Турянця. Ужгород: ОПр, 1996. 45 с.
10. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 4. 28 січня. С. 85.
11. Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані, «І». *Незалежний культурологічний часопис*. 2002. Ч. 23. С. 304–311.
12. Гаврош О. Листи Суркова. Як Путін хоче розпалити війну на Закарпатті. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28101966.html> (дата звернення 11.04. 2019).
13. Гаврош О. Україна в час війни і Закарпаття як полігон для ворожих спецслужб. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29086894.html> (дата звернення 11.04. 2019).
14. Гарань О.В. *Убити дракона (З історії Руху та нових партій України)*. К.: Либідь, 1993. 200 С.
15. Гнатюк О. *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика, 2005. 528 С.
16. Годьмаш П., Годьмаш С. *Подкарпатская Русь и Украина*. Ужгород: ВАТ «Патент», 2003.
17. Горбаль М. Русини і Україна. *Krakowskie Zeszyty Ukrainosnawce. Краківські українознавчі зошити*. Краків, 1993. Т.1/2. С. 4 27–432.

18. Грабович Г. *Україна після незалежності: балансовий звіт культури, Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація*. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. С. 40–52.

19. Гранчак І. Хто такі русини і чого вони хочуть. *Політика і час*. 1993, № 12. С. 45–51.

20. Губа Р. Русинське поле експериментів. URL: <https://zaborona.com/interactive/rusynske-pole/> (дата звернення 11.04. 2019).

21. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 1, оп. 36, спр. 3, арк. 42.

22. ДАЗО, ф. 1, оп. 34, спр. 9, арк. 8.

23. ДАЗО, ф. 1, оп. 36, спр. 1, 144 арк.

24. ДАЗО, ф. 1, оп. 34, спр. 9, арк. 13.

25. *Декларація про державний суверенітет України*: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. (1991). К.: В-во «Україна». 8 С.

26. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5639, арк. 142.

27. Державний архів Харківської області, ф. 2, оп. 207, спр. 577, арк. 65.

28. До суверенної України – чесним шляхом. *Закарпатська правда*. Ужгород, 1991. 31 липня.

29. Довгей В. Феномен Карпатської України. *За вільну Україну*. Львів, 1991. 15 березня. С. 2.

30. Довгей В. «Неорусинство»? Ні, тіньовий реваншизм. *За вільну Україну*. Львів, 1992. 20 березня. С. 3.

31. Жила О. Нашадки Русі. *Новинар*. 2008. № 4. С. 48.

32. Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989–1991 років (воля народу чи протистояння еліт?). *Carpatica. – Карпатика. Вип. 16*. Ужгород: Приватна друкарня Р. Повча, 2002. С. 140–166.

33. Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.). *Carpatica. – Карпатика. Вип. 18*. Ужгород: Приватна друкарня Р. Повча. 2002. С. 222–236.

34. Іваночко Я. Закарпатські русини просять визнання у Росії. *Суботня пошта*. Львів, 2008. 25 грудня. С. 5.

35. Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. К.: Наш час, 2008. 432 С.

36. Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект. *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація*. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. С. 45–70.

37. Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. С. 11–54.

38. Кульчицький С. В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття. *Український історичний журнал*, 2001. № 4. С. 3–41.

39. Курас І.Ф. *Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр.* Київ: ІПіЕНД, 1999. 656 с.
40. Литвин В. М. *Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004)*. Книга друга. К.: Альтернативи, 2005. 640 с.
41. Литвин В. М., Слюсаренко А. Г. (1994). На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 9–30.
42. Магочій П. Р. «Я русин был, єсьм и буду...»: *Виступи на Світових конгресах русинів*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2005. 68 с.
43. Магочій П. Р. *Русинський язык: дотепер досягнути висліди і задачі будучности*, Русин. Пряшів, 2006. № 1–2. С. 24–27.
44. Магочій П.-Р. *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2007. 120 с.
45. Майборода О. «Політичне русинство»: *Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ, 1999. 28 с.
46. Макара М. Роздуми над проблемами русинства в Україні. *Руснацький світ*. Т.3. Ужгород: В-во В. Падяка, 2003. С. 6–13.
47. Макара М.П., Мигович І. І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 117–128.
48. Малець О.О. *Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. ХХ ст.*: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія». Львів, 2003. 20 с.
49. Маркус В. «Пудкарпатська республіка» на політичній шахівниці. *Віче*. 1993. № 12. С. 110–119.
50. Мигович І. Закарпатський «синдром». *Мала енциклопедія етнології та етнографії*. Київ: Довіра. Генеза, 1996. С. 696.
51. Мигович І. *Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2008. 384 с.
52. Михальченко Н. И., Андрущенко В.П. *Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991–1995*. Киев.: Центр духовной культуры, 1996. 512 с.
53. Мишанич О. То хто ж вони? До ідейних витоків новітнього «карпаторусинства». *Літературна Україна*. Київ, 1991. 17 січня. С. 7.
54. Мишанич О. В. Міжнародна наукова конференція «Закарпаття в загальноукраїнському контексті ХХ ст.» *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 152–153.
55. Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. *Звичаєва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі*. Київ: «К.І.С.», 2004. 328 с.
56. Мушинка М. (1992) Політичний русинізм на практиці. *Республіканець*. 1992. № 3. С. 19–20.
57. Панчук М. *Політичне русинство, Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби*. К.: Політич. думка, 1997. С. 319–333.

58. Піпаш В. *Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті*. Мукачево: Карпатська вежа, 2009. 36 с.
59. *Подкарпатська Русь*. Ужгород, 2008. 1–15 мая, № 7.
60. Поп І. *Енциклопедія Подкарпатської Русі*. Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 2006. 412 с
61. *Русинська бісіда*. Народна новинка. Берегово, 1999. Май. Ч. 12. С. 1.
62. Сепаратизм на Закарпатті. Міф чи реальність? URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/184761-Separatyzm-na-Zakarpatti.-Mif-chy-realist-VIDEO> (дата звернення 11.04. 2019).
63. Сидор Д. Карпатская Русь — изначальная Русь! *Русин*. Кишенев, 2007. № 1. С. 101–107.
64. Скиба С. Коли консенсусу нема. *Голос України*. 1992. 23 червня. С. 2.
65. Телешун С. *Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 344 с.
66. Тиводар М. Назви «Русь» і «русин» на Закарпатті. *Пороги. Часопис для українців у Чеській республіці*. 2001. С. 18.
67. Товт М. Проблеми угорської національної меншини у сучасній Україні. *Нова політика*. 1997. № 3. С. 24–28.
68. Федішинець В. Феномен карпато-русинської літератури і проблеми її перспективи. *Руснацький світ*. Т.2. Ужгород: В-во В. Падяка, 2001. С. 32–37.
69. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 32, спр. 2727, арк. 23–24.
70. ЦДАГО, ф. 1, оп. 11, спр. 2198, арк. 33.
71. ЦДАГО, ф. 1, оп. 11, спр. 2259, арк. 7.
72. ЦДАГО, ф. 1, оп. 11, спр. 2198, арк. 150.
73. ЦДАГО, ф. 1, оп. 32, спр. 2969, арк. 29.
74. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5225, оп. 1, спр. 748. 263 арк.
75. Шарга М. Національність «РУСИН» (Аргументи і факти). *Руснацький світ*. Т. 2. Ужгород: В-во В. Падяка, 2001. С. 60–63.
76. Шевельов Ю. Ви самі дасте собі раду. *Молода Галичина*. Львів, 1991. 24 грудня. С. 2.

The article analyses the use by party-Soviet structures in the conditions of the collapse of the USSR of ethnic, historical, cultural and economic differences of Transcarpathia to form political Rusynism in order to hold power. Only a small part of society supported the disintegration movement of Rusynism, and its ideological foundation was artificially formed from the outside in the circumstances of the determining influence of the Russian Federation. The author argues that the most important proof of the lack of support for separatist ideas in Transcarpathia was the defeat of the “Russian Spring” provoked by Russia in 2014.

Key words: *unity, separatism, Ukraine, political Rusynism, Transcarpathia, national minority, Russian Federation.*